

Oľga Orgoňová¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0003-0159-7198>

POUŽÍVANIE JAZYKA V DIGITÁLNEJ ÉRE. ASPEKTY JAZYKOVEJ INKLÚZIE²

Súčasnité používanie jazyka, teda rečová komunikácia digitálnej éry (alebo tiež rečové správanie), je neoddeliteľnou súčasťou sociálneho správania a bytia rozmanitých komunikačných spoločností v rozmanitých komunikačných situáciách. Súčasné humanitné vedy (medzi nimi lingvistika) reflektujú programové dokumenty Európskej únie s víziami do roku 2030, kde sa za jednu zo strategických priorít považuje rozvíjanie tzv. sociálneho kapitálu v zmysle podpory „plnohodnotného občianstva“ ľudí a ich participácie na širokom spektre verejných aktivít (od participácie na tvorbe komunálnych rozpočtov, cez spoluúčasť na riadení komúnit po mediálnu produkciu napríklad občianskych publicistov – blogerov či jazykovú seberealizáciu ľudových lingvistov, prevádzkovateľov jazykových poradní na sociálnych sieťach a i.). To všetko v duchu ideí sociálnej inklúzie, implikujúcich rovnosť príležitostí aktérov takéhoto diania, a to aj nevyškolených laikov vstupujúcich do verejných aktivít (porov. ISIAE, 2016). Príspevok sa sústreďuje na to, ako si vo vzťahu k tomuto európskemu sociálnemu zámeru počína slovenská lingvistika, respektíve aktéri lingvistických procesov – školení i ľudoví lingvisti.

Kľúčové slová: občianska (jazyko)veda, sociálna a jazyková inklúzia, ľahko zrozumiteľný jazyk, reštriktívny jazyk, inkluzívna štylistika

1. Občianska spoločnosť 21. storočia; pojmoslovie, ciele a výskumné stimuly. Kľúčovým politickým aj sociokultúrnym pojmom doby je *integrácia*, resp. *inklúzia*. Sociológovia D. Gerbery a R. Džambazovič vymedzujú pojem sociálnej inklúzie ako „proces, v rámci ktorého dochádza k zabezpečeniu prístupu k príležitostiam a zdrojom nevyhnutným na plnú participáciu na ekonomickom, sociálnom, politickom a kultúrnom živote v spoločnosti. Cieľom je odstraňovanie

¹ e-mail: olga.orgonova@uniba.sk

² Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0111/20 *Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti*. Zodpovedná riešiteľka: doc. Alena Bohunická, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

bariér integrácie a vytváranie možností na realizáciu občianskych, politických a sociálnych práv“ (Gerbery/Džambazovič, 2011: 27). Ako to potvrdzuje aj formulácia slovenských sociológov R. Džambazoviča a D. Gerberyho, v období medzi 90. rokmi 20. storočia až do konca prvého desaťročia 21. storočia sa tieto pojmy (*inklúzia* a *integrácia*) voľne zamieňali. Až následne sa začalo dôslednejšie diferencovať pojmoslovie príbuzných pomenovaní reflektujúcich aktivizáciu máš a prekonávanie bariér v záujme ich *kohéznej* participácie na plnohodnotnom živote demokratického spoločenstva.

Tak pod konceptom *integrácie* sa rozumie kreovanie „spoločnosti pre všetkých“, v ktorej má každý jednotlivec vyvážené práva a povinnosti a hrá aktívnu úlohu vo verejnom diania. Vedľa toho sa vymedzil koncept *sociálnej inklúzie*. V jeho duchu ide o „podporné vytváranie príležitostí na prístup k zdrojom a spoločenským aktivitám pre znevýhodnených na báze veku, pohlavia, zdravotných obmedzení, rasy, etnicity, pôvodu, náboženstva, ako aj ekonomickej pozície a iného štatútu“ (cit. podľa ISIAE, 2016: 5; prelož. O. O.).

Sociológovia v súvisi s paradigmatom občianstva kladú dôraz na niekoľko atribútov sociálnej politiky *občianskej spoločnosti*³: ráta sa v nej s nesankcionujúcimi intervenciami vládnych štruktúr smerom k podpore aktivizácie občanov „zdola“ (bottom-up) – jednotlivcov ako ochotných, zodpovedných a solidárnych verejných aktérov (Gerbery/Džambazovič, 2011). Politológovia D. Dobiaš a M. Gbúrová v súvisi s fenoménom občianstva a občianskej spoločnosti spresňujú, že funkciou takejto spoločnosti má byť demokratická kontrola vlády (Dobiaš/Gbúrová, 2020: 62). Jedným z kľúčových cieľov takto orientovaných politík v dobe liberálnej Európy s víziou do roku 2030 sa stalo zameranie na podporu rovnosti šancí ľudí, vzájomnú toleranciu a rešpekt.

Aspekty sociálnej kohézie heterogénnych komunít neignoruje ani jazykoveda. J. Dolník vo svojich prácach rozvíja úvahy o potrebe komunikačnokultúrneho diskurzu v špecifickom diskurze 21. storočia Slovákov a slovenčiny. Autor predstavuje kontext vysokej úrovne demokratizácie spisovného jazyka ako masovo využívaného „konštitučného faktora sociálneho života“ (Dolník, 2021: 92). Načrtáva kontext súčasnej spoločnosti v škále od vysoko vyspelej občianskej komunity (vytvárajúcej podmienky na participáciu občanov na rozhodovaniach

³ Z politického hľadiska pre občiansku spoločnosť je charakteristický slobodný rozvoj nezávislej občianskej aktivity, nerušená činnosť masových hnutí, spoločenských združení, politických strán a záujmových zoskupení. Občianska spoločnosť vytvára pre občana akési bezpečnostné pásmo, ktoré ho chráni pred neodôvodnenými tlakmi a zásahmi zo strany štátnych (mocenských) štruktúr. Občiansku spoločnosť tvoria predovšetkým slobodní a samostatní jednotlivci, spoliehajúci sa na vlastné sily, vstupujúci do spolupráce i súťaže s ostatnými členmi spoločnosti. Títo jednotlivci sa vyznačujú aktívnym občianskym postojom, záujmom o riešenie spoločenských problémov a starostlivosťou o veci verejné. Takáto občianska spoločnosť zodpovedných ľudí je súčasne nezlučiteľná s ideou a praxou sociálnej, etnickej, rasovej, náboženskej a inej exklúzie minorít či marginalizovaných ľudí a skupín. Prítom aktivita občianskych aktérov nie je jednostranne egocentrická, ale ráta s rešpektom a toleranciou a evokuje spektrum možných ciest a riešení. Porov. 30 najdôležitejších pojmov.

o verejných záležitostiach) až po sociálne formácie so sklonmi ku konzumnosti, hravosti, simplifikácie vytvárajúcej dopyt po ľahko zrozumiteľnej (populisticky zjednodušenej) a zábavnej produkcii či tiež po spoločnosť podliehajúcu úskaliam necenzúrovaných poloprávď, neprávď či dezinformácií. Obraz dobového diskurzu kompletizuje náčrtom liberalizovaného súkromného sociálneho priestoru. V ňom sa aktéri slobodne prejavujú podľa vlastnej vôle v každodennom masovom živote v prirodzenej snahe byť úspešní.

Uvedenú spontánno-intenčne sa formujúcu variabilitu dobového sociokomunikačného diskurzu dopĺňa výsostne intenčne stimulovaný koncept *inkluzívnej spoločnosti* (tvorcov verbálnych prejavov aj ich recipientov), ktorá „na seba viaže potrebu vzájomnej komunikačnej adaptácie. Tá má vyústiť do komunikačnej kultúry potvrdzujúcej odstránenie sociálnej exklúzie“ (Dolník, 2021: 94). V uvedenom politickom, spoločenskom, kultúrnom či jazykovom liberalizovanom kontexte sa dostáva na program dňa potreba adaptovania lingvistickej energie na opis, interpretačné vysvetľovanie a odporúčanie (viac než apriórne mimokontextové preskribovanie) spôsobov verbálno-neverbálneho správania plnohodnotného konkurencieschopného občana ukotveného v konkrétnom diskurze.

Lingvistike sa núkajú nové inšpirácie na podporu sociálnej inklúzie aj vzhľadom na vágne načrtnuté „rizikové“ sociálne statusy, spomínané v európskych dokumentoch vyššie pri potrebách budovania inkluzívnej spoločnosti. V hľadáčiku sa kontúruje antinómia „expert – laik“ ako spúšťač vedeckého reflektovania sebarealizácie neškolených odborníkov vstupujúcich do sociovedeckých konštelácií nevedcov s vedcami. V tomto smere vyslala užitočné impulzy tzv. občianska (jazyko)veda založená na spolupráci reprezentantov profesionálnej vedy a angažovaných laikov. Týmto smerom som sa uberala aj ja s kolegyňami za posledných 5 rokov pri tvorbe dvoch slovníkov profesionalizmov. V prípade *Slovníka divadelných profesionalizmov* (2019) pre laikov i odborníkov išlo o spoluprácu nás lingvistiek s divadelníkmi a v prípade *Slovníka policajných profesionalizmov* (2021) išlo o spoluprácu nás lingvistiek s príslušníkmi Policajného zboru SR. Práce možno považovať za „prvé lastovičky“ v zmysle praktickej slovenskej aplikácie konceptu *jazykovej inklúzie* ako búrania jazykových bariér medzi laikmi a odborníkmi prostredníctvom zozbieraných výrazových prostriedkov z ústnej reči profesionálov z daných odvetví.

2. Rozplývavosť pojmu „jazyková inklúzia“. Ako bolo naznačené, sociálnu inklúziu podporuje jazyková inklúzia. Na „bezbariérovú“ jazykovú komunikáciu slúži *inkluzívny jazyk*. Tento abstraktný koncept sa dá vymedziť minimálne trojako.

2.1 Inkluzívny jazyk ako „ľahko zrozumiteľný jazyk“ v praktickej komunikácii. V prvom poňatí pôjde o návody inštitúcií z praxe (napríklad prekladateľských subjektov či administratívnych orgánov) na zrozumiteľnú harmonickú a vyváženú interakciu medzi tvorcom textu a jeho recipientom. Pravda to, čo možno považovať za „optimálne zrozumiteľný“ inkluzívny jazyk, je

v rôznych kontextoch a konšteláciách aktérov rôzne. Totiž zrozumiteľnosť sa dá dimenzovať v škále, resp. tvorca ju vzhľadom na mentálnu pripravenosť adresáta môže stupňovať, ale aj degradovať (Dolník, 2021: 51; Dolník, 2013: 320).

Nejde o novú stratégiu, o zrozumiteľnosti uvažoval už Aristoteles. Ten na to upozorňuje v súvisi s argumentáciou, pravda, rovnaký efekt majú aj formulácie iných typov kompozície textu (napríklad deskriptívneho, naratívneho či explikatívneho). Autor to doslova vyjadril takto:

[...] nepáčia sa nám obyčajné entymémy (obyčajnými nazývame entymémy, ktoré sú každému známe a nemusí sa pri nich rozmýšľať), nepáčia sa nám ani entymémy, ktoré keď vyslovíme, sú trochu nezrozumiteľné, ale páčia sa nám tie, ktorých zmysel poslucháč pochopí alebo hneď po vyslovení, hoci ich skôr nechápal, alebo mu ich obsah vysvitne o malú chvíľu. Lebo každý sa takýmto spôsobom učí niečo nové... (Aristoteles, 2009: 204)

Juraj Dolník (op. cit.) zasa odkazuje na Erasma Rotterdamského, ktorý používal pojem *erudita perspicuitas* – „učená jasnosť“ a interpretuje ju podobne, ako bolo načrtnuté aristotelovské chápanie, teda že takáto jasnosť má edukačný potenciál a pri takto koncipovanej výpovedi sa adresát aj niečo naučí⁴.

Jeden z návodov, ako „simplifikovať“ prejav, núkajú autori kolektívnej publikácie *Srozumiteľné vyjádřování* (Schulz von Thun et al., 2013; 1. vydanie originálu 1981). Tí sa opierajú o štyri znaky zrozumiteľnosti: *jednoduchosť, transparentné členenie, dĺžka a dynamickosť*. Jednoduchosť súvisí s preferovaním neterminologickej a konkrétnej lexiky, jednoduchých viet a uplatňovania nástrojov názornosti. Členenie znamená transparentné segmentovanie textu na menšie úseky, využívanie akýchsi „návestných“ medzitekstov (napr. v novinách perexov, na internete napríklad upútavkových stručných osnov typu „v texte sa dozviete“), či tiež usporadúvanie častí textu v logickej následnosti. Dĺžka a priori evokuje skôr „krátkosť“, výstižnosť a hutnosť. Posledný parameter dynamickosť evokuje „príbehovosť“ s preferenciou dynamických pomenovaní, ktorá je predpokladom väčšej záživnosti než statické opisné texty s prevahou menných výrazov.

V istých sférach súčasnej komunikácie sa smeruje aj priamočiaro k extrémne ľahkej komunikácii. Rozmach prvoplánovej komunikácie je spätý s „relaxačnými“ jazykovými prejavmi na sociálnych sieťach (porovnaj Instagram), ale napríklad

⁴ V prospech „zvládnuteľne náročného“ prejavu hovorí aj súčasná pedagogicko-psychologická veda. V modernom pojmosloví inkluzívneho vzdelávania záujem o takúto zrozumiteľnosť je spojený s koncipovaním obsahu vzdelávania orientovaného na študenta. Pod tým sa rozumie aproximácia k optimálnej zrozumiteľnosti. Má ísť o stimulovanie reflexívnej (teda nie automatickej) recepcie (Dolník/Bajzíkova, 1997). Recipient musí vyvinúť istú snahu prekročiť svoju mentálnu komfortnú zónu, aby porozumel (viac pozri v Pešek et al., 2019).

aj na webstránkach komerčných subjektov; v oboch prípadoch je simplifikácia textu spojená s vytlačáním textu obrazom (statickým či dynamickým), resp. s jeho redukciou. Touto multimodálnou stratégiou sa autori usilujú o zvýšenie atraktívnosti svojich stránok v záujme čo najvyššej sledovanosti masami „pohodlného“ konzumentského publika.

Simplifikácia ako štandardný postup sa uplatňuje aj v sebaaprezenačných dokumentoch napríklad orgánov EÚ v snahe o maximálne sprístupnenie všeobecne užitočných informácií „pre každého“. Tiež sa dá aplikovať na didaktické účely vo výchovnovzdelávacom prostredí alebo tiež v špecifických podmienkach komunitného tlmočenia (napríklad cudzincom – azylantom). V súčasnosti sú dostupné čoraz kratšie príručky aj s odporúčaniami stratégií na tvorbu ľahkých textov – ak v roku 1981 vytvoril vyššie spomenutý nemecký autorský tím 200-stranovú publikáciu, dnes sa na tento účel tvoria 10- až 15-stranové odporúčacie graficky i farebne živé a názornými ilustráciami pretkané publikácie: porov. v angličtine *Inclusive Communication Strategies*, alebo príručka v slovenčine v réžii Generálneho riaditeľstva pre preklad do SJ pri EK: *Ako písať zrozumiteľne*.

Takéto vizuálne zatriktívnené jadrné príručky sú samy o sebe ukážkou simplifikovaných manuálov a na jednej strane slúžia na stimulovanie motivácie pre fakultatívne publikum, aby malo vôľu sa nimi zaoberať. Na druhej strane treba mať na pamäti potrebu odstupňovania „jednoduchosti“ pri príprave komunikátov pre rôzne kategórie adresátov, aby sa neprimeraným celoplošným zjednodušením nesmerovalo k digitálnej „demencii“ (Spitzer, 2018), teda k spohodlneniu až útlmu mentálnej aktivity bežných (vekovo aj mentálne zreých a jazykovo spôsobilých) komunikantov v dôsledku prehnanej trivializácie komunikátov a všestranného nahrádzania mentálnej práce technickými pomocníkmi, ktorí sú naprogramovaní na „myslenie“ za ľudí v každodennom živote (Floridi, 2019)⁵.

2.2 Inkluzívny jazyk ako prejav jazykovej ideológie „zhora“ i „zdola“. V druhom chápaní sa *inkluzívny jazyk* javí ako nástroj jazykových reštrikcií a má podobne ako prvé vymedzenie aplikačnú povahu. Dá sa vnímať ako vec profesionálnej jazykovej ideológie nastavovanej „zhora“, ale aj ako vec v rukách angažovaných laických jednotlivcov či skupinových iniciatív „zdola“⁶. Podoby

⁵ Iná je situácia, ak má ísť o komunikáciu so zdravotne špecifickým adresátom. Tak jestvujú napríklad návody na ľahko čitateľný jazyk aj pre osoby so špecifickými mentálnymi problémami (viac pozri *Informácie pre všetkých. Európske pravidlá tvorby ľahko čitateľných a ľahko zrozumiteľných informácií*, 2012).

⁶ V tejto súvislosti približuje východiská tzv. reštriktívnej komunikácie, čiže obmedzujúceho vyjadrovania komunikantov sociolingvista I. Lanstyák takto: „Reštriktívna komunikácia je zaujímavým prípadom jazykovej akomodácie, prispôsobovania sa partnerovi... skúma, akým spôsobom, z akého dôvodu a v akých prípadoch dochádza medzi partnermi v komunikácii ku konvergentnému alebo divergentnému komunikačnému správaniu... Skúmanie problematiky reštriktívneho písania tak môže prispieť k lepšiemu porozumeniu akomodačných aspektov ľudskej komunikácie“ (Lanstyák, 2022: 299).

takéhoto inkluzívneho jazyka predstavujú konkrétne manuály, odkrývajúce „sporné miesta“ jazyka a núkajúce možnosti ich štylistických, lexikálnych, slovotvorných či gramatických obmien. Cieľom je konkretizovať jazykové riešenia na vylúčenie sexistických, rasistických alebo inak zaujatých formulácií či ich segmentov, vnímaných ako diskriminačné vo verejnej komunikácii. Tak sú orientované mnohé práce nachádzajúce oporu v európskej agende: porov. napr. príručku na slovenskej webstránke Generálneho riaditeľstva pre preklad do slovenčiny pri EK v Luxemburgu či pri EP v Bruseli: *Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente* (2018); prípadne webové dokumenty na Slovensku: Štefaňáková (2020); *Ako používať rodovo vyvážený jazyk. Možnosti, otázky* (2014); *Rodovo neutrálny jazyk* (2022) .

Osobitnou kategóriou propagátorov takto chápaného inkluzívneho jazyka sú angažovaní občianski aktivisti, identifikujúci sa spravidla súčasne so sociálne motivovanými občianskymi iniciatívami (napríklad na podporu feminizmu, LGBTI+ a i.). Ambíciou takýchto propagátorov *inkluzívneho jazyka* ako „korektného“ voči minoritám či citlivého voči nim je pritom vnášať inovačné výrazové prostriedky do celospoločenskej komunikácie. Aj oni prinášajú (vzájomne nekoordinované) návrhy, návody, brožúry s cieľom iniciovať „scitlivenie“ jazykového správania majoritnej populácie.

Samotné návody sa nezakladajú na vedeckej reflexii spontánneho neautoritatívneho konštituovania a fungovania jazyka, ani sa neopierajú o výskumy jazykovej situácie v krajine na báze sociologických či sociolingvistických výskumov. Predstavujú prevažne taxatívne binárne štruktúry „správnych vs. nesprávnych“ prostriedkov, ktoré sa „musia“ či naopak „nesmú“ používať. Neraz dochádza pritom aj k oslabeniu zrozumiteľnosti⁷. Prirodzené fungovanie jazyka sa, pravda, vylučuje s takýmito umelými antinomickými direktívami, a tak inkorporovanie týchto verejne dostupných „predpisov“ spravidla nemá vysokú účinnosť. Šanca, že by sa takto iniciované výrazové prostriedky stali viabilné (životaschopné) a presadili sa v celospoločenskej komunikácii, je neveľká.

Navyše autori – jednotlivci či kolektívy – nemajú legislatívne kompetencie ani mocenskú pozíciu preskribovať svoje odporúčania, len svoje propozície zverejňujú s vyššou či nižšou mierou apelatívnosti. V ich príručkách inkluzívneho jazyka sa väčšinou neráta s toleranciou alternatívy. To sa vzdáva aj od východiskového sociologicko-politologického konceptu inkluzívnosti ako navodzovania obojstranne egalitného vzťahu, rátajúceho „s rešpektom a toleranciou a evokujúceho spektrum možných ciest a riešení“ (porov. *30 najdôležitejších pojmov*).

⁷ Na facebookovej stránke istého menšinového spolku sa objavovali napríklad formulácie typu: „Už dve naše členstvá publikovali v časopise *Kapitál*“ v zmysle „dvaja naši členovia publikovali v časopise *Kapitál*“. Generické maskulínium „členovia“ bolo teda v texte nahradené alternatívnym vyjadrením plurálu s príponou *-stvo*. To je jedna z požiadaviek na generovanie výrazov rodovo citlivého jazyka: nahrádzať slová ako *učitelia, študenti, zamestnanci, hostia...* tvarmi *učiteľstvo, študentstvo, zamestnanectvo, host'ovstvo*.

Na zvýšenie účinnosti naznačenej alternatívy pestovania inkluzívneho jazyka „zdola“ (prevažne nelingvistami) by azda stálo za pokus vstúpiť do širšej sociomediálnej a sociovedeckej komunikácie⁸ (s rôznymi profesijne aj názorovo profilovanými aktérmi: sociológmi, právnikmi, mediálnymi pracovníkmi, ľudovými lingvistami, ale tiež kvalifikovanými lingvistami... rôznych názorových orientácií) v snahe ponúknuť celostný obraz situácie, zvažovať jeho slabé a silné miesta, diskutovať o nich, ponúkať spektrum riešení pre rôzne situácie. Predpokladom na vstup do takéhoto dialógu je osvojenie si princípov *nenásilnej komunikácie* (rovnomenú publikáciu vytvoril M. Rozenberg v roku 2003 v angličtine – dostupný je český preklad vydaný viackrát od roku 2008 vo vydavateľstve Portál v Prahe, naposledy v roku 2022; Rozenberg, 2016).

2.3 Inkluzívny jazyk ako koncept teoretickej štylistiky (inkluzívna štylistika). Na podporu egalitnej sebarealizácie aktérov súčasných komunikačných aktov v dobe intenzifikovanej demokratizácie spoločnosti sa nastavuje aj akademická lingvistická teória, osobitne náuka o textotvorbe aj interpretácii textov v intenzifikovaných verejných dialogických interakciách. Potreba pripraviť súčasnú angažovanú verejnosť na efektívnu, pritom korektnú, vyváženú a nenásilnú verbálnu interakciu je silným stimulom na aktualizáciu predmetu školskej aj vedeckej štylistiky. V súvisi s fenoménom inklúzie ako kľúčového atribútu občianskej spoločnosti 21. storočia sa tak naliehavo otvára priestor pre inkluzívnu štylistiku.

Ide o náuku operujúcu v priestore interakčnej štylistiky. Prototypickými znakmi interakčnej štylistiky sú dialogickosť (slovenská štylistika 20. storočia ráta la skôr len deklaratívne s dialógom a teoreticky ho nerozvinula), celonárodnosť (a s ňou spätá schopnosť flexibilného obmieňania spôsobov vyjadrovania, nevynímajúc nespisovné vyjadrovanie v každodennosti) a v titule spomenutá interakčnosť. Do nej vstupujú viacerí aktéri, jednak ako tvorcovia výpovedí, jednak ako interpreti reči partnerov v dialógoch. Teória je postavená na ponímaní činnostnej podstaty jazyka ako súčasti celkového – kontextovo ukotveného – správania interaktantov. To všetko je zasadené do digitálnej éry 21. storočia, kde sa čoraz výraznejšie etabluje neformálna virtuálna komunikácia na internete. Cieľom takto nastavenej teórie je viesť dobových komunikantov k efektívnej participácii na mnohorakých komunikačných procesoch s názorovo, sociálne, vekovo a ináč heterogénnymi spoluaktérmi.

⁸ Sociomediálnu komunikáciu ponímam ako obmenu sociovedeckej komunikácie v duchu teórie J. Dolníka, v ktorej ide o synergické spolupôsobenie aktérov rôznych identít v mediálnom priestore. Pokiaľ ide o sociovedeckú komunikáciu, J. Dolník vysvetľuje k tomu, ako sa z jednej strany zvyšuje vedecká gramotnosť laickej verejnosti a z druhej senzibilita vedcov v prospech oboch strán. Takáto komunikácia s autonomizovanými laickými príslušníkmi spoločnosti, schopnými autonómne zasahovať do vecí verejných na základe vlastnej empirie či interpretačnej zdatnosti, je predpokladom kultúrneho vzostupu jednotlivcov aj spoločnosti (Dolník, 2017: 204 – 241).

Inkluzívna štylistika je pragmatizovanou štylistikou (Bohunická, 2020). Nejde v nej o preskripciu modelov tvorby textu na báze zadefinovaných relevantných znakov vyselektovaných z binárnych štruktúrnych opozícií, ale o veci prospešné na zosúladovanie rečovej činnosti tvorcu textu s jeho interpretom v praktickej interakcii. Predmetom záujmu je uchopenie variability komunikačných štýlov reči a identifikovanie atribútov komunikačnej kompetencie aktérov digitálnej éry.

Ani v komplexe teoretickej náuky nechýba zreteľ na zrozumiteľnosť, tu ale primárne v záujme uspokojivej mediálnej prezentácie sociálnej reality. Médiá súčasne výrazne napomáhajú transformácii sociálnych vzťahov a všeobecnej sociálnej praxe a sú súčasťou tvarovania diskurznej reality (na Slovensku či inde). Takáto mediatizácia spúšťa nové vzorce organizácie spoločenských a kultúrnych vzťahov (o i. sa posilňuje symetrizácia vzťahov odborníkov a neodborníkov), nové spôsoby chápania a štruktúrovania sociálnej reality (Kazharnovich, 2022). To všetko stojí pred teoretickou štylistikou dneška ako disciplínou s perspektívou formovať efektívneho komunikanta digitálnej éry.

V súvisе s adekvátnym uchopovaním médií ako dôležitého faktora spolutvoriaceho a podmieňujúceho diskurz treba reflektovať aj ich masívnu digitalizáciu. Vďaka bezbariérovosti virtuálneho média internetu a jeho platforiem (napríklad sociálnych sietí Facebook, Instagram, You Tube atď.) sa konštatuje intenzívna diverzifikácia spôsobov vyjadrovania, koncipovania textov aj ich zoskupovaní do žánrov oproti stavu pred digitalizáciou. Otvorením sa týchto nových médií masám sa stierajú (resp. už zotreli) hranice medzi verejným a súkromným, objektívnym a subjektívnym, vysokým a nízkym, spontánnym a pripraveným, odborným či neodborným. Jednoducho tradičné štruktúrne opozície sa zneutralizovali a prestali plniť dištinktívnu funkciu.

Český výskumný tím pod vedením J. Homoláča realizoval v priebehu troch rokov do roku 2021 výskum jazyka vybraných sociálnych sietí a dospel k identifikácii troch kľúčových črt produktov internetovej komunikácie: k *hypertextovosti*, *interaktivite* a *multimodalite* (Homoláč et al., 2022: 15 – 53). Aj tieto parametre treba mať na pamäti pri nazeraní na aktuálne (rozšírené) spektrum spôsobov (nielen) verbálneho správania komunikanta 21. storočia.

Sumárne sa ukazuje, že vzhľadom na koncept dobového komunikačného štýlu treba rátať s nestálymi, nerigidnými entitami miešajúcimi sa v prirodzenej fluidite permanentne sa vynárajúcich a prelínajúcich komunikačných udalostí (s nestálymi formáciami aktérov⁹). Zohľadniť treba pritom interakčnú dimenziu diania, rámcovanú štvordimenzionálnou podstatou medziľudskej komunikácie ako takej (porov. Schulz von Thun, 2005). To pripomína, že v komunikácii nejde

⁹ Takéto novodobé premenlivé časti society podrobne predstavuje J. Dolník pod označením „komunikačné formácie“ (Dolník, 2016: 195 – 206). Ako príklady takýchto nestabilných formácií možno uviesť stúpcov istého občianskeho hnutia, frekventantov vzdelávacích kurzov, alebo tiež zoskupenia žiakov v triedach či ich rodičov v rodičovskom združení a pod.

len o odovzdanie vecnej informácie, ale aj o sebaaprezentáciu, o navodzovanie (úprimného či neúprimného) vzťahu a tiež o (otvorený či skrytý) apel na adresáta.

Nie je pritom rozhodujúci konečný (vý)počet štýlov, skôr kontúrovanie škál príbuzenských variácií štýlov napĺňajúcich potreby emancipovaných koaktérov – Slovákov či Európanov 21. storočia. Jedinou očakávateľnou stabilnou opozíciou v tejto vízii je prototypickosť vs periférnosť štýlov v príbuzenských skupinách, teda príbuzné štýly možno vnímať v škálach od prototypických, centrálnych reprezentantov po zriedkavé, periférne podoby. Štylizračný komfort prejavujúci sa vhodnými a účinnými spôsobmi verbálneho správania je v rukách solidárnych, tolerantných interaktantov uplatňujúcich konvenčne v praxi potvrdené preferované jazykovokomunikačné praktiky.

Záver. Idey aktuálnej európskej sociálnej politiky sa integrálne usadili aj v lingvistiky. Fenomén intenzifikácie angažovanosti „sociálneho kapitálu“ má v lingvistiky minimálne tri prejavy.

Prvým, vyššie predstaveným prejavom, je úsilie o optimálne zrozumiteľnú komunikáciu zohľadňujúcu stupeň mentálnej zrelosti či vecnej pripravenosti spoluaktérov na vzájomné porozumenie. V tomto kontexte sa angažujú prevažne inštitúcie „zhora“: prekladateľské centrá či vládne orgány (ministerstvá), aby bežným používateľom poskytli návod na efektívne primerane zľahčené štylizácie prejavov „pre všetkých“.

V druhom aplikačnom smerovaní sa iniciatívy oslovujúce komunikačnú prax na Slovensku generujú zatiaľ „zdola“ – spravidla lingvisticky neškolenými občianskymi iniciatívami, ktoré vytvárajú spontánne registre „novotvarov“ na jazykovo citlivé vyjadrovanie. Dokumenty majú podobu „príkazov a zákazov“, čo sa v jazykovo korektnej komunikácii smie a čo nie. Nateraz zvolené regulatívne stratégie malých občianskych iniciatív nezodpovedajú princípom fungovania prirodzených jazykov v rukách masových používateľov a navyše v nekoordinovanom pluricentristickom, metodologicky deficitnom podaní majú malú šancu na úspešné etablovanie v celospoločenskom rozsahu.

Tretí koncept inkluzívneho jazyka je výzvou pre lingvistov – teoretikov, ktorí majú pred sebou úlohu vytvoriť pre aktuálnych komunikantov koncíznu štylistickú teóriu ako pomôcku na egalitné a efektívne verbálne interakcie v záujme nenásilného plnenia vlastných ekonomických, občianskych, politických... zámerov a plnohodnotnej sebarealizácie.

Literatúra

- Aristoteles (2009). *Rétorika*. Thetis.
- Bartalošová, P., Dzúr, M., Orgoňová, O., Vajsábel, M. (2021). *Slovník policajných profesionalizmov*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Bohunická, A. (2020). Pragmatizácia štylistiky. *Jazykovedný časopis*, 71(2), 281 – 291.
- Dobiáš, D., Gbúrová, M. (2020). *Otvorená spoločnosť. Politický projekt moderného sveta alebo produktívna metafora v intelektuálnej tradícii hľadania lepšieho človeka a sveta?* UPJŠ v Košiciach.
- Dolník, J. (2013). *Všeobecná jazykoveda*. 2. rozšir. vyd. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J. (2016). Komunikačné formácie. *Jazykovedný časopis*, 67(3), 195 – 206.
- Dolník, J. (2017). *Jazyk v sociálnej kultúre*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J. (2019). *Jazyk v pragmatike*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J. (2021). *Jazyk v sociálnej praxi*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J., Bajzíkova, E. (1998). *Textová lingvistika*. Stimul.
- Floridi, L. (2019). *Čtvrtá revoluce. Jak infosféra mění tvář lidské reality*. Karolinum.
- Gerbery, D., Džambazovič, R. (2011). *Inovatívne orientácie v sociálnej politike. Perspektíva sociálnej inklúzie*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Homoláč, J. et al. (2022). *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Academia.
- Kazharnovich, M. (2022). Štylistický potenciál mediatizácie. *Slovenská reč*, 87(1), 22 – 36.
- Langer, I., Schulz von Thun, F., Tausch, R. (2013). *Srozumitelné vyjádřování*. Grada.
- Lanstyák, I. (2022). Reštriktívna komunikácia a jazykový manažment. V I. Lanstyák, M. Samko, S. Sebők (Eds.), *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment* (str. 295 – 331). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Lanstyák, I. et al. (2022). *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Orgoňová, O., Bohunická, A., Krajč Zamíšková, B., Pašutová, Z. (2019). *Slovník divadelných profesionalizmov*. VŠMU.
- Pešek, T., Škrabský, T., Novosadová, M., Dočkalová, J. (2019). *Slabikář neformálního vzdělávání v práci s mládeží*. https://www.slabikarfv.eu/slabikar_digital_cs.pdf [cit. 30. 11. 2022].
- Rozenberg, M. B. (2016). *Nenásilná komunikace*. Portál.
- Schulz von Thun, F. (2005). *Jak spolu komunikujeme? Překonávání nesnází při dorozumívání*. Grada.
- Spitzer, M. (2018). *Digitálna demencia*. Citadella.

Pramene

- 30 najdôležitejších pojmov*. Občianské spolunažívanie. Inštitút pre verejné otázky.
<https://spolunazivanie.sk/slovník-pojmov/>
- Ako písať zrozumiteľne*.
https://publications.europa.eu/resource/cellar/725b7eb0-d92e-11e5-8fea-01aa75ed71a1.0015.02/DOC_2
- Ako používať rodovo vyvážený jazyk. Možnosti, otázky* (2014). Centrum vzdelávania MPSVR SR. http://www.ruzovymodrysvet.sk/chillout5_items/1/5/9/9/1599_8a6542.pdf
- Inclusive Communication Strategies*. The Inclusive Workplace. https://mediapilot.pro/contentpilot/e2580323-ace8-4161-a9be-809904fc5ed2/tiw/staging/inclusive_communication_strategies.pdf
- Informácie pre všetkých. Európske pravidlá tvorby ľahko čitateľných a ľahko zrozumiteľných informácií*. (2012). Inclusion Europe. http://www.zpmpvsr.sk/dokumenty/brozury/Informacie_pre_vsetkych.pdf
- ISIAE (2016): Identifying social inclusion and exclusion. In United Nations Department of Economic and Social Affairs, *Report on the World Social Situation 2016. Leaving no one Behind: The Imperative of Inclusive Development* (str. 17 – 32). <https://www.un.org/esa/socdev/rwss/2016/chapter1.pdf>
- Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente*. (2018). Európsky parlament. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187110/GNL_Guidelines_SK-original.pdf
- Rodovo neutrálny jazyk. In *Wikipédia. Slobodná encyklopédia* (Dátum a čas poslednej úpravy tejto stránky: 15. jún 2022, 18:47) https://sk.wikipedia.org/wiki/Rodovo_neutr%C3%A1lny_jazyk
- Štefaňáková, J. (2020). *K rodovo vyváženému jazyku a jeho uplatňovaniu v súčasnej jazykovej krajine*.
<https://www.ff.umb.sk/app/cmsSiteAttachment.php?ID=8012>

Ольга Оргоňова

УПОТРЕБА ЈЕЗИКА У ДИГИТАЛНОЈ ЕРИ. АСПЕКТИ ЈЕЗИЧКЕ ИНКЛУЗИЈЕ

Резиме

Идеје актуелне европске социјалне политике интегрисале су се и у лингвистику. Феномин интензивирања ангажованости „социјалног капитала” има у лингвистици најмање три облика. Два су у вези са практичном применом, један је теоријски.

Први наведени облик јесте рад на постизању оптимално разумљиве комуникације у којој се поштује степен менталне зрелости или практичне спремности актера за међусобно разумевање. У овом контексту се ангажују преваходно институције „одозго”: преводилачки центри или ограни владе (министарства) како би просечним корисницима пружили упутство за ефективно и примерено поједностављену стилизацију текстова „за све”. Документа имају карактер препоруке намењене онима који својевољно читају електронски доступне материјале.

У другом облику практичне примене поменутог феномена иницијативе које се тичу комуникативне праксе крећу засад „одоздо” – по правилу од стране лингвистички необразованих грађанских иницијатива које спонтано састављају регистре „нових облика” прилагођене осетљивом језичком изражавању. Документа имају карактер „наредби и забрана” – шта је оно што се у језички коректној комуникацији сме, а шта не сме. Досад изграђене регулаторне стратегије малих грађанских иницијатива нису у складу са принципима функционисања природних језика масовних корисника и имају мале шансе да се успешно етаблирају на целој језичкој територији, нарочито у некоординисаној плурицентричној, медотолошкој мањкавој форми.

Трећи концепт инклузивног језика представља изазов за лингвисте – теоретичаре, који имају задатак да за актуелне учеснике у комуникацији саставе концизну стилистичку теорију као приручник за егалитне и ефективне вербалне интеракције у интересу ненасилног испуњавања сопствених економских, грађанских, политичких и других циљева и остваривања пуноправне самореализације.

Кључне речи: грађанска наука (о језику), социјална и језичка инклузија, лако разумљив језик, рестриктиван језик, инклузивна стилистика

Oľga Orgoňová

LANGUAGE USE IN THE DIGITAL ERA. ASPECTS OF LANGUAGE INCLUSION

Summary

The ideas of the current European social policy have also taken root in linguistics. The phenomenon of the intensification of the involvement of “social capital” has at least three manifestations in linguistics. The first manifestation presented above is the effort for optimally comprehensible communication, considering the degree of mental maturity or substantive readiness of co-actors for mutual understanding. In this context, mainly institutions “from above” are involved: translation centres or government bodies (ministries) to provide ordinary users with instructions for effective and reasonably simplified speech stylisations “for all”. The documents have a recommendation character for voluntary readers of electronically accessed materials.

In the second direction of application, initiatives addressing communication practice in Slovakia are currently generated “from below” – usually linguistically untrained citizen initiatives that create spontaneous registers of “innovations” for linguistically sensitive expression. The documents are in the form of “commands and prohibitions”, what is allowed and what is not allowed in linguistically correct communication. The currently chosen regulatory strategies of small citizen initiatives do not correspond to the principles of the functioning of natural languages in the hands of mass users, and moreover, in an uncoordinated pluricentric, methodologically deficient presentation, they have little chance of successful establishment on a societal scale.

The third concept of inclusive language is a challenge for linguists – theoreticians, who have the task of creating a concise stylistic theory for current communicators as an aid to egalitarian and effective verbal interactions in the interest of non-violent fulfilment of their own economic, citizen, political etc. intentions and full self-realisation.

Keywords: citizen (linguistics) science, social and linguistic inclusion, easy-to-understand language, restrictive language, inclusive stylistics